

La transició sindical. Reivindicació d'una obra col·lectiva

Pere J. Beneyto Calatayud

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

pere.j.beneyto@uv.es

ORCID: 0000-0003-0052-590X

Rebut: 5/12/2017

Acceptat: 12/02/2018

RESUM

Aquest text té per objectiu reivindicar la intervenció del moviment obrer i sindical en la Transició Democràtica, atenent tant la seua dimensió movilitzadora (les grans vagues de 1976-79) com propositiva (la construcció d'un nou model de relacions laborals durant els anys 1980-86), freqüentment ignorades pels relats dominants, i fins i tot pels alternatius, d'aquest període històric.

A aquest efecte, s'hi realitza una reconstrucció de les principals fases del procés i s'analitzen les característiques contextuals més rellevants, així com els debats estratègics del moviment sindical, la seua evolució organitzativa i l'impacte social i institucional de la seua intervenció, posant en qüestió alguns dels tòpics més recurrentment utilitzats des de llavors.

Paraules clau: sindicats, crisi econòmica, canvi polític, reforma/ruptura, vagues.

ABSTRACT. *The union transition: reclaiming collective work*

The purpose of this text is to revindicate the intervention of the workers and trade union movement during the democratic transition in Spain, taking into account both their role in mobilisation (the great strikes of 1976-79) and their proactive dimension (the construction of a new model of industrial relations between 1980 and 1986), which were often ignored by both the dominant and alternative narratives of that historical period. To this end, we reconstructed the main phases of the process these groups were involved in, analysing their most relevant characteristics. We also look at the strategic debates that occurred within the trade union movement, its organisational evolution, and the social and institutional impact of its interventions during the transition, and call into question some of the most frequently used clichés used to refer to this movement since then.

Keywords: trade unions, economic crisis, political change, reform/rupture, strikes.

SUMARI*

Quaranta anys després: un relat en disputa
La reconstrucció del moviment obrer
Dialèctica reforma/ruptura

Cap a un nou sistema de relacions laborals
Una reflexió final
Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Pere J. Beneyto. Universitat de València. Facultat de Ciències Socials. Departament de Sociologia i Antropologia Social. Av. dels Tarongers, 4b, 46022 València.

Suggeriment de citació / Suggested citation: Beneyto, P. J. (2018). La transició sindical. Reivindicació d'una obra col·lectiva. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 132(1), 103-122. doi: <http://doi.org/10.28939/iam.debats.132-1.8>

* Article traduït per Josep Ribera Ribera.

QUARANTA ANYS DESPRÉS: UN RELAT EN DISPUTA

Després de dècades d'ampli consens narratiu sobre la Transició, que presentava el pas de la dictadura a la democràcia en el nostre país com *una història d'èxit*, les fractures acumulades en l'últim període de crisi (econòmica, social, política i territorial) han generat corrents revisionistes i construccions discursives que no solament impugnen el relat majoritari sobre la Transició, sinó que intenten deslegitimar retrospectivament aquell procés històric, projectant sobre el passat els problemes i frustracions del present (Prada, 2014).

Abans d'aquestes, altres recerques històriques i sociològiques solvents¹ havien desmuntat ja les versions més complaents de la Transició que emfatitzaven de forma acrítica la seua dimensió reformista i institucional (Tusell, 2007) i la presentaven, en uns casos, com la continuació natural d'un suposat «procés modernitzador» del franquisme (Payne, 2006) i, en uns altres, com a resultat d'un presumpte disseny palatí dirigit pel rei i gestionat per una minoria (Powell, 2007). Així mateix, havien posat també de manifest la decisiva intervenció de la societat civil (Quirosa-Cheyrouze, 2011) i, especialment, del moviment obrer i sindical (Sartorius i Sabio, 2007).

Tan insostenibles com aquestes versions complaents, resulten, al meu parer, les lectures hipercrítiques, de matriu populista, que qualifiquen despectivament el sistema constitucional resultant de la Transició com a *règim del 78*, producte d'una simple «transacció entre elits» (sic) i creador d'una democràcia de mala qualitat.²

1 A més dels estudis específics sobre l'àmbit sindical, referenciats en l'apartat corresponent d'aquest article, existeix una àmplia bibliografia general sobre la Transició, entre la qual cal destacar des del treball pioner de Maravall (1981) al més recent de Juliá (2017), passant per les obres de Preston (1986), Tuñón (1991), Pérez (1993) i Soto (2005a).

2 Una de les primeres revisions crítiques d'aquell procés va ser la publicada per Morán (1991), una part dels plantejaments de la qual han sigut recuperats recentment (amb evident pèrdua de capacitat argumental, qualitat literària i força corrosiva) per alguns líders de Podemos, per als quals la Transició va ser «aquest fenomen pel qual el sistema de poder establert pels vencedors de la Guerra Civil es transforma sense que s'alteren massa bona part dels seus condicionants fonamentals» (Iglesias, 2014: 104) o, més simplement, «una Transició plena de mentides que solament podia construir una democràcia plena de mentides» (Monedero, 2017: 292).

De fet, s'incorre en la paradoxa de reforçar amb això el discurs d'aquells que van pretendre llavors imposar sense èxit un model continuista, mentre que s'ignora —quan no es menysprea— la memòria i la història de tanta gent anònima que va contribuir al canvi democràtic.

Així doncs, la tesi que sostenim defineix i reivindica la Transició com una obra coral (Tomás y Valiente, 1996), que ni va ser dissenyada per cap fosc picaplets ni va resultar obra exclusiva d'uns pocs, sinó del treball i la il·lusió de molts que van lluitar contra el continuisme reformista, van forçar els límits de la reforma i van pugnar per la ruptura amb el (aquell sí) règim franquista. Amb això, van contribuir a la configuració d'un nou sistema democràtic, perfectament homologable als de l'entorn europeu, que amb els seus encerts i errors, límits i contradiccions, ha fet possible la major i millor etapa de llibertat i progrés del nostre país; una conquesta col·lectiva de la societat, en la qual radica, ara com llavors, la possibilitat de canvi i transformació (Saz, 2011).

En aquest marc, la recerca que presente actualitza i amplia un primer treball publicat en plena Transició (Beneyto i Picó, 1982) i se centra a analitzar la participació del moviment sindical en la lluita contra la dictadura i la conquesta de la democràcia, la seua reconstrucció organitzativa, les estratègies de mobilització i convergència amb l'oposició política; factors tots aquests que haurien de resultar decisius per a desbaratar les maniobres continuistes, conquerir les llibertats i desenvolupar un nou sistema de relacions laborals.

El període de referència ha sigut també objecte de polèmica entre historiadors i sociòlegs, atès que si bé hi ha acord en el fet que la Transició Política s'inicia amb la mort del dictador, amb antecedents que poden rastrejar-se des de molt abans (Juliá, 2017), no n'hi ha tant a l'hora d'establir el moment del seu tancament, que alguns fixen en 1978 (referèndum constitucional) i uns altres en 1981, després de la derrota de la temptativa colpista i, fins i tot, en 1982 (victòria electoral del PSOE). Al meu entendre, l'estudi de la transició sindical obliga a ampliar aquest període fins a ben avançada la dècada dels vuitanta, ja que la codificació normativa —Llei orgànica de llibertat sindical (LOLS)— i la pràctica de

les relacions laborals —concertació social, reconversió industrial— van resultar més costoses i tardanes que les registrades en l'àmbit polític.

Dit això, en l'apartat següent analitzarem el procés de reconstrucció del moviment obrer, tant a nivell nacional com regional valencià, i tractarem d'identificar-ne les principals pautes constitutives i els principals debats estratègics, a fi d'avaluar posteriorment l'impacte de la seua intervenció en la fase central de la Transició i en la configuració del nou sistema de relacions laborals.

LA RECONSTRUCCIÓ DEL MOVIMENT OBRER

Qualsevol estudi sobre l'evolució històrica de la classe obrera i del moviment sindical en el nostre país requereix, per a la seua adequada contextualització, una referència prèvia a l'impacte de la derrota de la Segona República i a la implantació d'una dictadura que hauria de perllongar-se durant quaranta llargs anys. Durant aquest temps, el franquisme va desplegar un potent aparell de repressió i control dels treballadors en les esferes econòmica, laboral i política,³ que va desarticular la seua resistència i va retardar la seua reconstrucció orgànica, malgrat puntuals i heroics episodis de protesta, com el de l'1 de maig de 1947 a Biscaia, el boicot als tramvies de Barcelona en 1951 o la vaga d'Euskalduna en 1953.⁴

Després de dues dècades de dictadura, durant les quals es va sumir al país en una llarga nit de repressió política, explotació social i retard productiu (Fontana, 1986; Cazorla, 2016), el franquisme es va veure forçat a donar un gir «liberalitzador» en la seua estratègia econòmica (Pla d'estabilització de 1959) i de gestió laboral (Llei de convenis col·lectius de 1958). Sense renunciar a l'autoritarisme original, ambdues normes van permetre superar el fracàs

del model autàrquic i impulsar una nova fase de desenvolupament productiu, que implicava, entre altres canvis, la introducció d'alguns elements propis de la política empresarial neoclàssica. Aquests elements col·lidien amb la teorització unitarista del verticalisme falangista⁵ i van obrir pas a una tímida bilateralitat en el plànol de les relacions laborals (Baylos i Moreno, 2017). Aquesta bilateralitat prompte hauria de ser hàbilment utilitzada pels nuclis fundacionals del nou moviment obrer: a mesura que la negociació col·lectiva va anar obrint una bretxa (amb anterioritat inexistent) que possibilitava el conflicte, les eleccions sindicals permetien acumular recursos organitzatius.

L'inici del cicle desenvolupista coincideix amb una sèrie de profunds canvis sociodemogràfics en el món del treball, al qual s'incorpora la primera generació que no havia participat en la guerra, després d'importants fluxos migratoris del camp a la ciutat, amb noves demandes salarials, d'accés a habitatge i béns de consum, etc. Aquesta mateixa generació serà, doncs, la que protagonitze el despertar d'una nova conflictivitat obrera durant la dècada dels seixanta, l'inici simbòlic de la qual podem situar en les vagues del 1962 a Astúries i en el moviment de solidaritat que van convocar.⁶

És en aquest context on s'ha de situar l'emergència d'un sindicalisme nou de caràcter assembleari, estructures flexibles als centres de treball, estratègia instrumental, orientació unitària i projecció sociopolítica, el que es va conèixer genèricament

3 Poden consultar-se, entre d'altres, els treballs de Babiano (1995), Domènech (2011), Domínguez (1987), Fishman (1996), Molinero i Ysàs (1998), i Sartorius (1975). Per a l'àmbit valencià, remetem als estudis de Sanz (1976) i Picó (1977).

4 Vegeu, respectivament, les recerques publicades per Lorenzo (1988), Fanés (1977) i Garmendia (1996).

5 La Llei de bases de l'organització sindical espanyola (OSE), promulgada al desembre de 1940, establia l'agrupació obligatòria i conjunta d'empresaris i treballadors i conferia a la Falange la prefectura de tots els organismes resultants. Posteriorment, un decret de 1953 va regular l'elecció dels jurats d'empresa com a «instrument idoni de col·laboració constructiva [...] en pro de la concòrdia social i de l'increment de la producció».

6 Sobre aquell important moviment de vagues, mereixen destacar-se els estudis i recerques històrics de Vega (2002) i la més recent reconstrucció periodística de M. Reverte (2008). També, el primer manifest de solidaritat amb els miners, subscrit per cent intel·lectuals i polítics, que pot consultar-se en Julià (2013).

com el *moviment de les comissions obreres* (Ruiz, 1993). Aquest moviment prompte aconseguirà una àmplia difusió mitjançant la utilització, a partir de 1966, de les instàncies representatives de base del corporativisme oficial (enllaços i jurats d'empresa) i la seua articulació amb la pròpia organització clandestina, especialment després de la sentència del Tribunal Suprem que al febrer de 1967 les declarava il·legals.

Aquesta estratègia entrista, rebutjada pels sindicats tradicionals (UGT, CNT), permetrà a CCOO i, en menor mesura a la Unió Sindical Obrera (USO), el desenvolupament d'àmplies xarxes de coordinació i participació en la negociació col·lectiva i la mobilització social, en què combinarà les reivindicacions laborals amb demandes polítiques més o menys explícites, i es generarà un cicle de protestes de ritme creixent fins al final de la dictadura, impulsat per sindicalistes adscrits a diferents corrents de l'esquerra i amb la participació significativa de grups cristians (Domínguez, 1985; Berzal, 2007) i capellans obrers (Corrals, 2008).

Entre 1963 i 1973 es van registrar, segons les dades oficials, una mitjana de 786 vagues, amb la participació de 232.800 treballadors i un total de 681.500 jornades no treballades per any (Luque, 2013: 180). Malgrat les restriccions imposades per la dictadura, aquesta onada de vagues es va caracteritzar per l'aparició de nous actors (representants electes, comissions de treballadors), sectors (juntament amb els tradicionals de la indústria i la construcció s'hi van incorporar professionals bancaris, docents, de la sanitat pública...) i formes d'acció (assemblees, coordinadores) vinculades a la negociació dels convenis col·lectius.

A més, resulta especialment significativa la creixent participació de dones treballadores en aquests processos —que va contribuir progressivament a superar l'anterior invisibilitat i/o subsidiarietat de la dona en les lluites obreres (Babiano, 2007)— mitjançant un protagonisme actiu en les vagues de sectors feminitzats (tèxtil, sanitat, ceràmica, neteja...) i

la renovació de la cultura sindical tradicional a la qual tractaren d'incorporar, amb dificultats i resistències, valors i demandes feministes (Varo, 2006; Verdugo, 2012).

D'altra banda, l'avaluació de l'impacte d'aquestes vagues va ser objecte d'un interessant debat historiogràfic, segons s'apuntés a estratègies prèvies de creixent politització (Maravall, 1970) o a conseqüències *ex post* d'aquestes (Soto, 1998); ja que, si bé la major part de tals conflictes se centrava, fonamentalment, en demandes laborals, la seua pràctica i expansió constituïen, de fet, un desafiament al règim i en qüestionaven la legitimitat, atés que posaven de manifest el caràcter antiobrer i repressiu d'aquest. Així es va demostrar dramàticament en les vagues de la construcció de Granada (juliol de 1970) i de la construcció naval a Ferrol (març de 1972), en les quals van ser assassinats diversos treballadors. La repressió contra el moviment sindical i l'oposició democràtica s'havia institucionalitzat a partir de 1963 amb la creació del Tribunal d'Ordre Públic (TOP), que en els seus tretze anys d'activitat va incoar un total de 22.600 procediments que van afectar 53.500 persones (Águila, 2001). Una part important d'aquests procediments procedia del País Valencià (Forts i Gómez, 2011), on operaven diversos nuclis de CCOO des que es fundà en 1966 (Beneyto et al., 1991), especialment en grans empreses (Altos Hornos del Mediterráneo, Astilleros de la Unión Naval de Levante [UNL], Elcano, Macosa, Segarra...) i alguns sectors industrials (metall, fusta, tèxtil...).

A més, de forma paral·lela i complementària a la repressió policial i judicial, se'n va exercir una altra de caràcter empresarial sobre els representants triats pels treballadors, ja que un deu per cent d'aquests, aproximadament, van ser destituïts/acomiadats cada any.⁷

7 Segons dades oficials de l'OSE, citades per Gómez (1975: 18), entre l'octubre del 1971 i el desembre del 1972, 23.525 representants sindicals van deixar de ser-ho per extinció del contracte (generalment per acomiadament), renúncia voluntària (desacords amb la línia de comandament del Vertical) o per desposseïció.

Les detencions en febrer de 1972 del Secretariat de la USO, i en juny de la Coordinadora General de CCOO,⁸ representen el punt més àlgid d'un cicle repressiu que s'havia iniciat dos anys abans amb l'estat d'excepció declarat amb motiu del judici de Burgos i que va deixar pràcticament escapçades les dues principals organitzacions sindicals de l'època. Juntament amb l'impacte de la crisi econòmica que esclataria a l'any següent,⁹ això va provocar un relatiu estancament de la protesta obrera. A partir de llavors, es va iniciar una treballosa recomposició des de la base, en la qual els despatxos laboralistes van exercir un paper fonamental, en funcions tant d'assessoria legal com d'espais de trobada i coordinació del nou moviment sindical.¹⁰

A la fi del 1975, l'agonia, biològica i política, de la dictadura¹¹ va coincidir amb l'agreujament de la crisi econòmica, la creixent convergència de l'oposició i el reforçament de les organitzacions obreres, després de l'important triomf de les *candidatures democràtiques*

en les últimes eleccions del Sindicat Vertical¹² i la seua intervenció en la negociació de milers de convenis col·lectius (Beneyto i Picó, 1982: 12-22). Això va acabar generant un notable increment de la conflictivitat laboral (García, 2008) i convertint el moviment sindical en factor clau de la transició a la democràcia.

DIALÈCTICA REFORMA/RUPTURA

Aquell *hivern calent* va registrar una autèntica «galerna de vagues» (Sartorius i Sabio, 2007: 73) que es perllongaria amb algunes oscil·lacions durant els anys centrals de la Transició (Taula 1), en els quals el volum de conflictivitat es va multiplicar pràcticament per deu. El cicle de protesta es va desenvolupar ací amb cert retard respecte dels principals països del nostre entorn (Maig del 68 a França, *autunno caldo* de 1969 a Itàlia) i presenta, així mateix, una diferència significativa: mentre que la institucionalització de les relacions laborals en els països europeus centrals havia aïllat el conflicte polític del social (Crouch i Pizzorno, 1991), en el nostre operava la tendència contrària. De manera que, ací, les condicions de la dictadura conferien contingut polític a la mobilització obrera, la qual aconseguia així un fort component expressiu (Luque, 2013: 188) i acreditava la seua consolidació com a actor social rellevant en un context de crisi, tant política com econòmica.

Va ser, precisament, la pressió social «des de baix» (Molinero, 2011), exercida pels moviments veïnal, estudiantil, professional i, especialment, obrer, la que va resultar determinant per a, primer, desbaratar les

8 En tots dos casos van ser deu els dirigents sindicals processats pel Tribunal d'Ordre Públic (TOP), amb peticions fiscals de 122 i 162 anys de presó, respectivament. Mentre que en el cas de la USO el judici no va arribar a realitzar-se, el dels sindicalistes de CCOO, que va aconseguir una gran ressonància internacional, es va celebrar el 20 de desembre del 1973, el mateix dia en què ETA va assassinar l'almirall Carrero Blanco. Vegeu Babiano (2013).

9 El primer xoc de la que posteriorment es va anomenar *crisi del petroli* va provocar espectaculars increments de la inflació (l'IPC va pujar quasi un 60 % entre 1973 i 1976, la pesseta es va devaluar un 21 %) i de la taxa d'atur (+ 71,1 % en el mateix període), sense que els responsables polítics i econòmics d'un règim en fase terminal adoptaren les necessàries mesures de correcció. Tot això acabaria allargant la gravetat i durada del cicle recessiu en el nostre país.

10 Per a una revisió de la història, protagonistes, activitats i documents de la xarxa de despatxos laboralistes, vegeu l'exhaustiva recerca (de 1.600 pàgines, en dos volums) coordinada per José Gómez Alén i Rubén Vega (Gómez i Vega, 2010).

11 Els últims anys del franquisme han sigut molt ben explicats en obres com les d'Ysàs (2004) i Soto (2005b).

12 En una primera volta (juny de 1975) es van triar al voltant de 350.000 enllaços sindicals i jurats d'empresa, d'entre els quals les candidatures promogudes per CCOO van obtenir molt bons resultats, com acreditava en portada un setmanari econòmic de l'època («Ha ganao el equipo colorao!», en *Doblón*, 38, del 5 de juliol del 1975); resultats que es confirmarien en la segona volta (octubre del mateix any), en què es configuraven les representacions sectorials de segon grau (Unions de Treballadors i Tècnics), utilitzades com a plataforma de coordinació de la negociació col·lectiva i la protesta social.

maniobres continuistes, accelerar les reformes, més tard, i forçar, finalment, la ruptura amb el franquisme. En relació amb aquestes maniobres continuistes, el projecte del Govern d'Arias pretenia il·luminar una suposada «democràcia a l'espanyola» mitjançant la reforma de les Llei fonamentals del franquisme; aquest intent es va dur a terme en l'àmbit polític, amb la Llei d'associació promoguda per Fraga, i, en el sindical, amb una reforma de l'OSE «des de dalt» plantejada per Martín Villa amb l'objectiu declarat¹³ de fer compatible el reconeixement d'un cert pluralisme de les «organitzacions professionals d'empresaris i de treballadors» amb el manteniment i control de les estructures verticalistes (Soto, 2011).

No obstant això, ambdós intents continuistes van fracassar, tant per les contradiccions internes de l'aparell postfranquista (Juliá, 2017: 348-356) com per l'oposició externa de les forces democràtiques¹⁴ i, especialment, del sindicalisme obrer, que en els primers mesos del 1976 mantenia un procés de «mobilització quasi permanent» (Alonso i Reinares, 1993: 24). Però les accions col·lectives d'aquest últim van ser en molts casos violentament reprimides, com va succeir amb les vagues del calçat a Elda (Alacant) i del metall a Vitòria, on la intervenció policial va causar diversos morts. Aquests fets incrementaren el rebuig popular al Govern d'Arias Navarro, que acabaria dimitint l'1 de juliol d'aquell mateix any.

S'iniciava llavors un procés d'inflexió en els ritmes de transició política i sindical, ja que mentre que en el primer cas el nou Govern de Suárez va recuperar la iniciativa reformista, en l'àmbit laboral s'accelerava, de fet, la ruptura. A més, els sindicats de classe —que seguien sent formalment il·legals— van aconseguir

imposar la seua presència i intervenció, tant en termes organitzatius¹⁵ com d'interlocució social¹⁶ i política,¹⁷ i amb això van bloquejar els intents verticalistes de promoure una espècie d'UCD-sindical, fins que van aconseguir, a l'octubre del 1976, la dissolució definitiva de la vella OSE.

Així doncs, en aquesta primera fase de la Transició, el moviment sindical va demostrar una important capacitat de mobilització social, que va anticipar en el seu àmbit la ruptura amb el passat i va contribuir a accelerar els canvis també en l'escenari polític, en un procés no exempt de contradiccions.

I és que l'agreujament de la crisi econòmica (l'any conclouria amb una inflació del 19 %, juntament amb un fort increment de l'atur) i les mesures restrictives imposades pel Govern (congelació salarial i abaratiment de l'acomiadament) van convertir la negociació col·lectiva en l'escenari clau del conflicte social, davant l'absència o debilitat d'altres formes de redistribució pròpies de l'estat de benestar, amb el consegüent repunt de la conflictivitat laboral.

Durant aquest període es van assajar, així mateix, estructures unitàries com la Coordinadora de Organizaciones Sindicales (COS), constituïda

13 Tota la documentació del projecte pot consultar-se en Ministeri de Treball / Estudis Laborals i de la Seguretat Social (IELSS) (1976).

14 La Junta Democràtica d'Espanya, promoguda pel Partido Comunista de España (PCE) i el Partido Socialista Popular (PSP) de Tierno Galván, s'havia presentat formalment a París el 20 de juliol de 1974. Des de llavors, va incorporar nombrosos independents i organitzacions menors i va desenvolupar un creixent activisme. L'any següent (11 de juny de 1975) es constituïa la Plataforma de Convergència Democràtica, impulsada pel PSOE i per organitzacions democratacristianes.

15 La UGT va celebrar el XXX Congrés a Madrid, entre els dies 15 i 18 d'abril de 1976, i CCOO, l'Assemblea General constituent l'11 de juliol a Barcelona. La documentació d'ambdues reunions pot consultar-se en UGT (1996) i en Moreno (2011).

16 Durant els dies 11 i 12 de maig de 1976, es van realitzar a Barcelona unes jornades convocades per Euroforum, amb la participació de qualificats representants empresarials que, marginant de fet les estructures corporatives que encara perviuen, van reconèixer la legitimitat dels nous sindicats de classe i van anticipar els processos de concertació social que es desenvoluparien en els anys següents. Vegeu, Euroforum (1976).

17 Entre els mesos d'agost i octubre de 1976, representants de la UGT, la USO, CCOO i Eusko Langileen Alkartasuna - Solidaridad de los Trabajadores Vascos (ELA-STV) van mantenir una ronda de converses amb el llavors ministre de Relacions Sindicals, Enrique de la Mata, a qui van plantejar les seues respectives demandes de legalització i reforma de les relacions laborals (Ruiz, 1993: 452; Sartorius i Sabio, 2007: 112).

Taula 1. Conflictivitat laboral a Espanya (1975-1980)

ANY	TOTAL ASSALARIATS	VAGUES	PARTICIPANTS	JORNADAES NO TREBALLADES
1975	8.810.900	2.807	504.200	1.915.200
1976	8.834.100	3.662	2.556.700	12.593.100
1977	8.900.000	1.194	2.955.600	16.641.700
1978	8.721.000	1.128	3.863.800	11.550.900
1979	8.555.200	2.680	5.713.200	18.966.900
1980	8.265.100	2.103	2.287.000	13.578.200

FONT: Ministeri de Treball

formalment el 22 de juliol del 1976 i integrada per CCOO, la UGT i la USO, amb l'objectiu d'articular la protesta obrera i representar el moviment sindical en els òrgans de l'oposició democràtica.¹⁸ No obstant això, tindria una vida efímera a causa de les diferències estratègiques entre els seus membres, que pugnaven per desenvolupar els seus respectius projectes autònoms.

La vaga general convocada per la COS per al 12 de novembre va contribuir, d'una banda, a enfortir les posicions sindicals en les relacions laborals (ruptura dels límits salarials), però, d'una altra, es va demostrar incapaç de bloquejar el projecte polític del Govern de Suárez (la seua Llei per a la reforma política va ser àmpliament aprovada en el referèndum del 15 de desembre següent). Aquesta situació posava de manifest els límits de la tradicional estratègia resistencialista i plantejava la necessitat d'un nou model d'alternatives proactives que combinassen pressió i negociació.

¹⁸ El 26 de març de 1976 es va constituir la Plataforma de Coordinación Democrática, com a resultat de la fusió entre les anteriors instàncies unitàries a la comissió permanent de les quals s'incorporarien representants de CCOO i UGT. En el cas valencià, aquesta participació va ser fins i tot més rellevant, ja que constava tant en la denominació de coordinadora resultant (la Taula de Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià, TFPSPV, creada el 15 d'abril del mateix any) com en l'eslògan central de les seues campanyes («Llibertat, amnistia, estatut d'autonomia i sindicat obrer»).

La qüestió va ser objecte, des de llavors, d'importants debats i tensions orgàniques, que en molts casos es perllongarien durant anys, sobre unitat i pluralitat sindical, tradeunionisme laboral i sindicalisme sociopolític, autonomia dels moviments socials o subordinació a les estratègies partidàries, moviment assembleari o sindicat organitzat..., la progressiva decantació dels quals contribuiria a configurar l'estructura i estratègia del nostre sindicalisme.

I, mentrestant, en l'àmbit polític —com agudament va definir Vázquez Montalbán— es constata l'existència d'una «correlació de debilitats» (Vázquez Montalbán, 2003) entre les forces del règim i les de l'oposició (cap de les parts es trobava en condicions d'imposar a l'adversari la totalitat dels seus plantejaments). Es va obrir pas, doncs, a una progressiva «metamorfosi de la ruptura» (Julià, 2017: 356) que, superant alguns maximalismes, va plantejar l'inici de negociacions formals amb el Govern de Suárez entorn dels objectius centrals de la Transició Democràtica (llibertat política i sindical, amnistia general i convocatòria d'eleccions). Aquest context, especialment difícil, es va caracteritzar per les maniobres desestabilitzadores en què semblaven coincidir el búnquer franquista i un terrorisme desorientat.

En aquest sentit, van ser especialment dramàtics els coneguts Siete Días de Enero de 1977 durant els quals, mentre el GRAPO matava tres policies i mantenia

segrestats un general i el president del Consell d'Estat, la repressió policial causava la mort de dos manifestants, i un comando d'extrema dreta vinculat a la burocràcia verticalista assassinava cinc advocats laboralistes de CCOO.¹⁹ El multitudinari enterrament dels advocats d'Atocha va constituir la major i millor demostració del compromís del moviment obrer i sindical en la lluita per la llibertat, va legitimar la seua intervenció i va contribuir, decisivament, a accelerar els processos de canvi.

De fet, en els tres mesos següents es legalitzaren partits i sindicats, foren alliberats els presos polítics, van retornar nombrosos exiliats i es van convocar les primeres eleccions democràtiques en quaranta-un anys. S'obria pas un autèntic procés constituent, la qual cosa constituïa, realment i simbòlica, una clara ruptura amb el passat (Saz, 2011: 39).

En l'àmbit sindical, els canvis es van concentrar al llarg del mes d'abril. En primer lloc, amb la publicació en el BOE de la Llei 19/1977 d'associació sindical (LAS), que liquidava quatre dècades de verticalisme i reconeixia el dret de treballadors i empresaris a desenvolupar les seues respectives organitzacions; després, amb la posterior ratificació dels principals convenis de l'Organització Internacional del Treball (OIT),²⁰ i, finalment, amb el registre i la legalització oficial, el dia 28, de CCOO, la UGT i altres organitzacions menors.

Es tractava, amb tot, d'una situació precària, tant en termes conjunturals (tres dies després de la legalització dels sindicats, la manifestació del 1r de Maig convocada per aquests va ser reprimida durament) com, sobretot, estructurals (incertesa

política, agreujament de la crisi econòmica, marc de relacions laborals anacrònic). Es configurava amb això l'«anomia fundacional» (Beneyto, 2008) del sindicalisme espanyol, que iniciava així la seua trajectòria en les circumstàncies més difícils i retardava la seua convergència amb les pautes d'intervenció dels seus homòlegs europeus. Aquests, en canvi, s'havien consolidat durant les tres dècades anteriors en un marc més propici, caracteritzat per sistemes de producció fordista, economia keynesiana i desenvolupament de l'estat del benestar.

Malgrat les grans expectatives generades, el desenvolupament dels nous sindicats es veuria prompte limitat per diversos factors de caràcter tant endogen (fragilitat de les seues estructures organitzatives i d'enquadrament) com exogen (agreujament de la crisi econòmica), la qual cosa afectaria la seua capacitat organitzativa i d'intervenció. En el primer cas, el *boom d'afiliació* inicial va arribar a situar les taxes corresponents en nivells entre mitjans i alts, almenys en alguns sectors i regions industrials (Pérez, 1981). Els dos anys següents va registrar una tendència a la baixa, fins que es va estabilitzar, en començar la dècada dels vuitanta, entorn del milió d'afiliats, que equivalia al 13 % dels assalariats (Jordana, 1996).

Per la seua banda, l'espectacular increment de tancament d'empreses, expedients de crisis i acomiadaments,²¹ en absència d'una regulació legal i cobertura social adequades, provocava tanta conflictivitat en les protestes com impotència en les propostes, i situava els sindicats en posicions socialment defensives i políticament subsidiàries; sobretot després de les primeres eleccions democràtiques de juny de 1977, que inauguraven un nou cicle de consens parlamentari i desenvolupament institucional. El primer gran acord d'aquelles Corts Constituents va ser la Llei d'amnistia 46/1977, del 15

19 L'obra d'M. Reverte i Martínez (2016) és una excel·lent reconstrucció d'aquell episodi, que havia sigut ja objecte d'una recreació cinematogràfica (*Siete días de enero*), amb guió de Gregorio Morán i dirigida en 1978 per Juan Antonio Bardem.

20 Es tracta dels convenis número 87 (sobre llibertat sindical) i 98 (sobre drets de sindicació i negociació col·lectiva), així com el Pacte internacional de drets econòmics, socials i culturals, la subscripció del qual va tenir una important transcendència històrica per a la liquidació de les estructures autoritàries del franquisme (Valdés, 2007).

21 Si ens referim solament al País Valencià, entre 1976 i 1981 es van registrar un total de 10.461 expedients fermes de reestructuració de plantilles, que van afectar 270.858 treballadors (equivalent al 37 % de la població assalariada del moment), entre acomiadaments (44.539), casos de suspensió temporal d'ocupació (186.216) o de reducció de jornada (40.103).

d'octubre, que ampliava, amb caràcter general i incloent-hi la seua dimensió laboral, el decret parcial de juliol de l'any anterior. Aquesta llei va ser aprovada per tots els grups de la cambra, excepte Aliança Popular, i saludada emocionadament, entre d'altres, pel líder de CCOO, per a qui representava «la forma més democràtica i conseqüent de tancar un passat tràgic de guerres civils i obrir la via de la pau i la llibertat».²²

Va ser similar el consens partidari que es va aconseguir en els anomenats Pactes de la Moncloa (27-10-77), els quals, en el seu vessant polític, van establir les bases de la futura Constitució, i en el socioeconòmic,²³ van tractar de fer front a una crisi que presentava ja indicadors alarmants (44 % de taxa d'inflació, 11.000 milions de dòlars de dèficit exterior, espectacular creixement de l'atur). En aquests pactes, es van plantejar mesures de sanejament, austeritat, fiscalitat, reformes estructurals (de la Seguretat Social, les pensions i la cobertura de la desocupació) i política de rendes (canvis en la indexació salarial).

Es tractava d'un pacte polític (en la línia del *compromís històric* proposat uns anys abans a Itàlia pel secretari general del Partit Comunista Italià [PCI], Enrico Berlinguer) en el qual no van participar els sindicats per raons imputables tant a una «certa subordinació partidària» (Miguélez, 1991: 213) com a la seua indeterminació representativa (les primeres eleccions

sindicals no es van celebrar fins a uns mesos després). Malgrat això, van aportar un posterior suport crític, no exempt de dificultats i contradiccions.

A més de la seua indubtable contribució a l'estabilització econòmica i consolidació democràtica (Gutiérrez, 2001), els Pactes de la Moncloa van induir a un canvi en l'estratègia sindical que, superant inèrcies defensives i vells acords de *lluita final* arrossegats des de l'època de la clandestinitat, es va orientar des de llavors cap al reforçament del seu poder contractual i la seua representació social. No obstant això, el canvi d'estratègia que representava la posició del moviment sindical respecte dels Pactes de la Moncloa i, posteriorment, de la Constitució va ser impugnat reiteradament pels corrents d'opinió més radicals d'aquest, que insistien a qualificar-la de claudicant i desmovilitzadora, cosa que suposava ignorar, i de vegades menysprear, tant la grandesa de l'intent com les dificultats del moment en el qual es van desenvolupar.

Les eleccions sindicals i els convenis col·lectius de l'any següent s'encarregarien de desbaratar tals desqualificacions, en la mesura que el primer d'aquests processos va aclarir la representativitat d'uns i d'altres, mentre que el segon va demostrar la capacitat de diàleg i mobilització dels sindicats ja acreditats com a majoritaris.

Regulades provisionalment pel Reial decret llei 3.149 (que excloua les microempreses i el sector públic), les primeres eleccions sindicals lliures es van celebrar entre el 16 de gener i el 26 de febrer de 1978 amb la participació de quasi quatre milions de treballadors, que van triar 191.041 delegats (Taula 2). La distribució que va resultar d'aquestes eleccions confirmava CCOO i la UGT com les organitzacions més representatives, alhora que palesava el debilitament de la USO després de l'escissió patida uns mesos abans,²⁴ i situava en posicions molt minoritàries

22 Les paraules de Marcelino Camacho, en representació del Grup Parlamentari Comunista, van ser: «Volem tancar una etapa; volem obrir-ne una altra [...]. Nosaltres, precisament [...] que tant hem patit, hem soterrat els nostres morts i els nostres rancors. Nosaltres estem resolts a anar cap avant en aquesta via de la llibertat, en aquesta via de la pau i del progrés [...] per a mi, explicar el nostre vot a favor de l'amnistia, quan en aquesta s'inclou l'amnistia laboral, és un triple honor. Es tracta [...] d'un vell militant del moviment obrer sindical, d'un home empresonat, perseguit i despatxat moltes vegades i durant llargs anys, i, a més, fer-ho sense ressentiment [...] aquesta proposta serà, sens dubte, per a mi el millor record que guardaré tota la meua vida d'aquest Parlament. [...] Si la democràcia no ha de detenir-se a les portes de la fàbrica, l'amnistia tampoc. [...] l'amnistia laboral serà el primer fet concret en aquesta direcció que marquen els acords de la Moncloa. [...] L'amnistia política i laboral és una necessitat nacional [...]. El nostre deure i el nostre honor [...] exigeix un vot unànim de tota la cambra» (Camacho, 1977: 959-961).

23 Vegeu Fuentes (1990), Trullén (1993) i Cabrera (2011).

24 En octubre de 1977, el secretari general (José María Zufiaur) i onze membres de l'executiva de la USO van encapçalar un moviment d'unificació amb la UGT en el qual va participar una part important de l'organització (Martínez, 1979; Prats et al. 1977). Dos anys i mig després, en març de 1980, es produiria la segona escissió, la del corrent d'opinió socialista autogestionari, que s'integraria en CCOO. Ambdues escissions van contribuir, paradoxalment, a desenvolupar la cultura del sindicalisme autònom en les dues organitzacions majoritàries.

Taula 2. Eleccions sindicals, 1978

	TOTAL ESPANYA		PAÍS VALENCIÀ	
	Núm.	%	Núm.	%
Empreses	73.575	---	8.589	---
Treballadors	3.821.069	---	398.043	---
Delegats triats	193.112	100	22.956	100
CCOO	66.540	34,5	9.779	42,5
UGT	41.897	21,7	6.019	26,2
USO	7.203	3,7	1.583	6,8
CSUT	5.583	2,9	295	1,2
SU	3.164	1,6	175	0,7
ELA-STV	1.929	0,9	---	---
CNT	413	0,2	---	---
Altres	7.661	3,9	558	2,4
No afiliats	23.565	12,2	2.068	9,0
No consta afiliació	35.157	16,3	2.479	10,8

FONT: Ministeri de Treball

les opcions més radicals,²⁵ tant les històriques (CNT) com les de trajectòria més recent i efímera (Confederación de Sindicatos Unitarios de Trabajadores [CSUT] - Sindicato Unitario [SU]).

Per la seua banda, la negociació col·lectiva de 1978 i 1979 es va desenvolupar en un context extraordinàriament complicat, caracteritzat per l'agreujament de la recessió

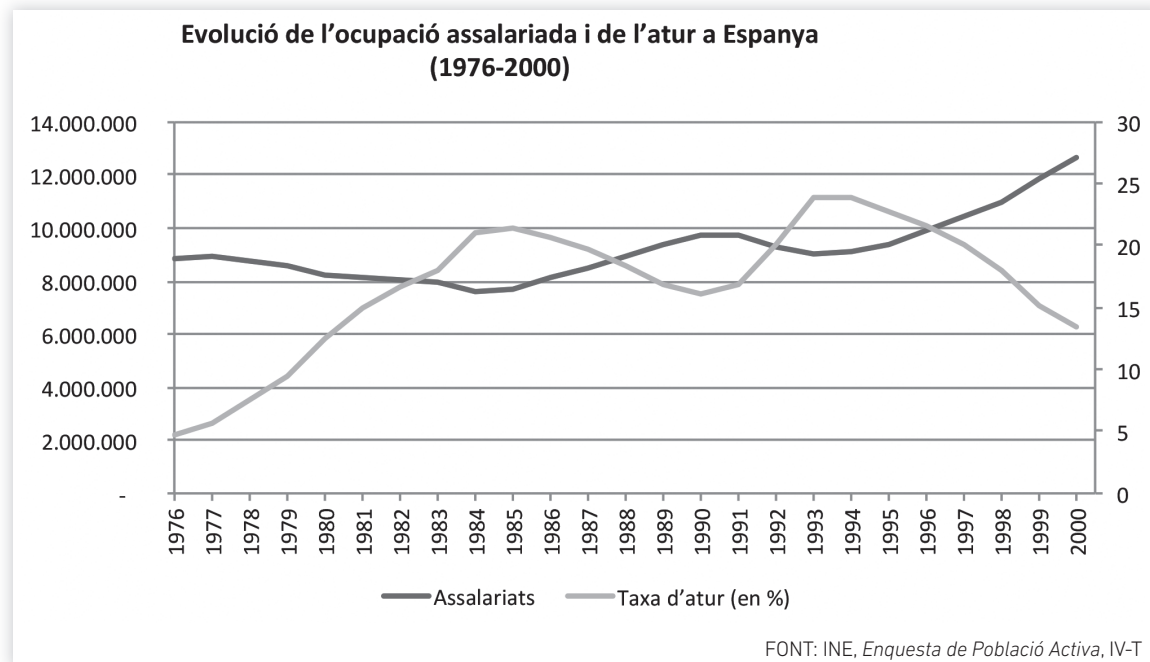
econòmica (segona crisi del petroli), que es va traduir en un augment sostingut de l'atur —perllongat fins a finals de 1985 (Gràfica 1)—, l'absència d'una legislació adequada que no arribaria fins a 1980 amb l'Estatut dels Treballadors, i la fixació governamental de *límits salarials*²⁶ en funció dels objectius antiinflacionistes establerts en els Pactes de la Moncloa.

Amb tot, la intervenció dels sindicats, que recentment inauguraven l'exercici ple de les seues funcions de representació i intermediació dels interessos dels treballadors, va aconseguir articular un ampli moviment

²⁵ Amb caràcter general, pot consultar-se l'obra de Roca (1994). Respecte de l'estructura i evolució dels sindicats minoritaris, vegeu Beneyto (1989). La CSUT i el SU es van constituir a la fi del 1976 com a escissions minoritàries de CCOO; promogudes per sengles grupuscles maoistes (Partido del Trabajo de España [PTE] i Organització Revolucionària de Treballadors [ORT]), van mantenir una activitat declinant en els tres anys següents. Per al cas de la CNT, vegeu l'article de Rivera (1999).

²⁶ El Reial decret llei 43/1977 sobre ocupació i política de rendes va fixar en un 20 % l'increment màxim dels salaris en 1978 i, per a l'any següent, un altre decret similar va establir un interval d'entre l'11 i el 14 %.

Gràfica 1

de pressió i negociació. Aquest moviment va assolir importants increments salarials²⁷ i millores socials (reducció de jornada, control de les hores extraordinàries, vacances, etc.) després de protagonitzar els més alts nivells de conflictivitat de vaga fins llavors registrats. Una activitat que desmenteix, en la pràctica, les acusacions de traïció i liquidacionisme que llavors es van fer i que encara ara es repeteixen,²⁸ de forma tan acrítica com recurrent.

27 Segons dades del Ministeri de Treball, en 1978 es van renovar convenis col·lectius per a un total de 4.479.562 treballadors, amb un augment salarial mitjà del 20,6 % (García i Ferrer, 1979). En el següent exercici van ser 3.866.431 treballadors els afectats per la negociació col·lectiva i es van registrar increments de la massa salarial del 13,05 % en els convenis d'empresa i del 14,30 % en els sectorials, segons dades de l'Institut d'Estudis Socials del Ministeri de Treball publicats per Fernández (1980). Al final d'aquest primer període d'ajust, la inflació s'havia reduït en més de deu punts percentuals, des del 26,4 % de finals del 1977 al 15,7 % de 1979.

28 «Les burocràcies sindicals van actuar com a aliats tàctics del capital mitjançant una labor sistemàtica de destrucció de qualsevol mobilització autònoma i anticapitalista» (Quintana, 2002: 197). «La conquesta de les llibertats civils i d'un règim representatiu es va fer a costa de la liquidació d'un vast cicle de mobilització social» (Rodríguez, 2015: 23).

No obstant això, el recurs permanent al conflicte i a la protesta era difícilment sostenible per a uns sindicats encara febles, la qual cosa requeria la seua transformació en poder contractual dins i fora dels centres de treball²⁹ amb la finalitat de dotar els seus representants (comitès d'empresa, seccions sindicals, federacions sectorials i confederacions generals) de competències reals en matèria de representació i interlocució (drets d'informació, consulta, participació i negociació). En la cerca de tals objectius, doncs, els sindicats majoritaris van desplegar a partir de llavors estratègies parcialment

29 Tal com va indicar llavors el més lúcid dels analistes teòrics (i protagonista, en la pràctica) del moviment sindical valencià, «El recurs continu a la lluita oberta, a banda que és impossible i condueix a un desgast permanent que sols arrossega els més valents, porta a una situació —per molt que no s'ho creguen els ardents defensors de la tensió permanent— en què creix la convicció que el sindicat no existeix [...] el Sindicat o és una condensació de poder estable o és impossible que esdevinga representació orgànica de la classe [...] Si per a cada problema el poder contractual del sindicat no és capaç de fer veure el seu pes implícit sense haver de fer ús, bé de la lluita oberta bé de la llei, la confiança en el sindicat mai no acabarà de consolidar-se» (Reig, 1980: 17).

contraposades que van acabar deteriorant durant anys les seues relacions unitàries. Mentre que CCOO va optar per reforçar les estructures horitzontals i les dinàmiques de base (comités d'empreses i convenis sectorials), la UGT es va decantar per potenciar la dimensió vertical i centralitzada de les relacions laborals (seccions sindicals, acords marc), en coherència amb els seus respectius models sindicals.³⁰

Els debats entorn del Projecte de llei d'acció sindical en l'empresa, que representava un intent, finalment frustrat, d'estendre a l'àmbit laboral el procés constituent en curs a nivell institucional, ja va fer palesa l'existència de diferents models, alhora que era objecte d'una dura campanya de la Confederación Española de Organizaciones Empresariales (CEOE), que el titllava de *col·lectivista*. Això va acabar provocant-ne la retirada pel propi Govern, el juny del 1978, la qual cosa va perllongar el període de transitorietat normativa en matèria de dret laboral.

CAP A UN NOU SISTEMA DE RELACIONS LABORALS

Amb l'aprovació de la Constitució, àmpliament confirmada el desembre de 1978, es tancava el cicle de consens inaugurat pels Pactes de la Moncloa i s'iniciava una nova fase caracteritzada pels reajustaments estratègics dels principals actors polítics (eleccions generals de març del 1979) i socials (nou model de concertació). Els sindicats majoritaris havien donat el seu suport a un text constitucional que els reconeixia com a suport essencial de l'Estat social (art. 7) i consagrava els drets d'associació i vaga (art. 28), negociació col·lectiva i conflicte laboral (art. 37), així com els de participació en l'empresa i institucions (art. 129) i en la planificació econòmica (art. 131.2), la qual cosa constituïa una clara ruptura amb els principis del liberalisme clàssic i de l'autoritarisme de la dictadura.

En aplicació del que estableix l'article 35.2 de la Constitució, el juny del 1979 es va iniciar la tramitació parlamentària de l'Estatut dels Treballadors (ET), que

amb l'Acord bàsic interconfederal (ABI) subscrit el 10 de juliol d'aquest mateix any per la UGT i la CEOE, constitueix l'origen legal i social del nou sistema de relacions laborals basat en la concertació corporatista que es desenvoluparia durant la dècada següent, en un procés no exempt de problemes i contradiccions que va provocar la ruptura del front sindical.

I és que sobre les cultures sindicals diferents de CCOO i la UGT operava l'estratègia dels seus, llavors, referents polítics (PCE i PSOE), de manera que, mentre que CCOO propugnava negociacions tripartides que conferissen protagonisme al partit, la UGT optava per un model bilateral (sindicat/patronal) que no interferís en l'estratègia socialista com a alternativa de govern.

L'ABI va establir, per primera vegada, el reconeixement mutu entre organitzacions sindicals i empresarials i la seua capacitat per a l'establiment d'acords d'eficàcia general; criteris tots dos que s'incorporarien a l'ET en procés de discussió parlamentària, la qual cosa va constituir la primera mostra de *legislació negociada*; encara que siga per partits afins interposats i canviant l'àmbit de definició de les relacions laborals des del marc polític (Pactes de la Moncloa) al laboral, protagonitzat pels legítims agents socials.

Mesos després (el 5 de gener de 1980), la patronal i el *sindicat socialista* van signar l'Acord marc interconfederal (AMI), com a correlat pràctic de la declaració de principis que havia sigut l'ABI, i es va convertir des de llavors en el paradigma procedimental de la concertació social. Quant al seu contingut substantiu, l'AMI establia els criteris reguladors de la representativitat sindical per a intervenir en la negociació col·lectiva (acreditar un mínim del 10 % dels delegats electes en l'àmbit corresponent).³¹ Això seria posteriorment consagrat per la legislació

³⁰ Per al cas de CCOO, vegeu Baylos i Moreno (2017: 75-93), i respecte d'UGT, podeu consultar el text de Redero (2011).

³¹ Durant la dècada dels vuitanta, es van negociar al voltant de 3.700 convenis cada any, per a un total de 890.000 empreses i 6.300.000 treballadors de mitjana, aproximadament. La representació sindical en les comissions negociadores reflectia el resultat de les successives eleccions sindicals, en les quals, entre CCOO i la UGT ostentaren una àmplia majoria absoluta (73 %), segons dades del Ministeri de Treball: estadístiques de convenis col·lectius (1980-1990).

(art. 87 ET), incloent-hi, així mateix, orientacions en matèria salarial, de jornada, de productivitat, d'absentisme, etc. La negativa de CCOO a subscriure l'AMI ha sigut considerada un dels majors errors del sindicat (Estefanía i Serrano, 1988: 33), ja que no solament no va aconseguir impedir-ne l'aplicació en la negociació col·lectiva posterior, sinó que també va provocar el seu propi aïllament temporal i la progressiva pèrdua de la seua anterior hegemonia electoral en benefici de la UGT que empataria en les eleccions de 1980 i guanyaria les que van tenir lloc entre 1982 i 1994 (Gràfica 2). Des de llavors, els resultats d'ambdues organitzacions es van invertir.

D'altra banda, l'Acord nacional d'ocupació (ANE), subscrit el juny de 1981 pel Govern, la patronal i els sindicats (incloent entre aquests últims CCOO) com a expressió de cohesió democràtica després de la temptativa colpista del 23F, va ser el primer de caràcter tripartit. En aquest acord es regularen la participació institucional dels agents socials i mesures de foment de l'ocupació, reforma de la Seguretat Social, etc., que van anar renovant-se regularment en els pactes corporatistes³² dels següents anys de recessió, ja amb el govern socialista, fins a l'esgotament del model a partir del 1987. Va ser llavors quan una recuperació sostinguda va justificar el canvi d'estratègia dels sindicats des de posicions defensives a altres de tipus propositiu, amb l'exigència d'un *gir social* que garantís un millor repartiment del creixement.

Aquesta seqüència sembla confirmar per al cas espanyol la hipòtesi que durant èpoques de crisi econòmica els treballadors prefereixen una estratègia sindical de negociació més que de confrontació (Golthorpe, 1991), que els permeta mantenir el treball actual encara que això supose l'ajornament d'altres reivindicacions. Aquesta consideració es tradueix en una significativa evolució de l'activitat

de vaga (Taula 3), que descendeix en els primers anys de concertació (1980-1983), s'acreix quan aquesta concertació fracassa en la fase més dura de la reconversió industrial (1984),³³ disminueix de nou amb l'aplicació de l'Acord econòmic i social (1985-1986) i, finalment, acaba recuperant una tendència a l'alça que arribarà al nivell més alt el 1988 amb la vaga general del 14D (Gálvez, 2017).

Amb caràcter complementari als processos de regulació normativa (Estatut dels Treballadors de 1980, Llei orgànica de llibertat sindical de 1985) i desenvolupament institucional (concertació social, negociació col·lectiva), durant aquests anys clau en la construcció del nou model de relacions laborals, es va consolidar l'autonomia sindical i es va recuperar finalment la unitat d'acció entre les seues organitzacions més representatives.

Pel que fa a l'autonomia sindical, dos anys després que el seu secretari general dimitís com a diputat comunista, CCOO va establir un règim estricte d'incompatibilitats dels seus dirigents respecte de càrrecs de representació partidària (article 22 dels Estatuts aprovats en el III Congrés, de 1983). Això va contribuir decisivament a legitimar l'estratègia de l'organització i la va salvar de la dinàmica autodestructiva del PCE, que es desplaçaria fatalment des de llavors cap a posicions tan radicals com marginals.

En el cas de la UGT, la ruptura de la seua dependència orgànica i estratègica de la *família socialista* tardaria més a formalitzar-se. Va ser després de la primera crisi que va representar l'oposició del sindicat a la reforma de la Seguretat Social plantejada en 1985 pel govern del PSOE i la posterior dimissió de Nicolás Redondo com a diputat (octubre de 1987). I va assolir el seu major punt de tensió en vespres del 14D, fins que va ser finalment acceptada pel propi partit, que en el seu trenta-dosé congrés va eliminar la doble afiliació.

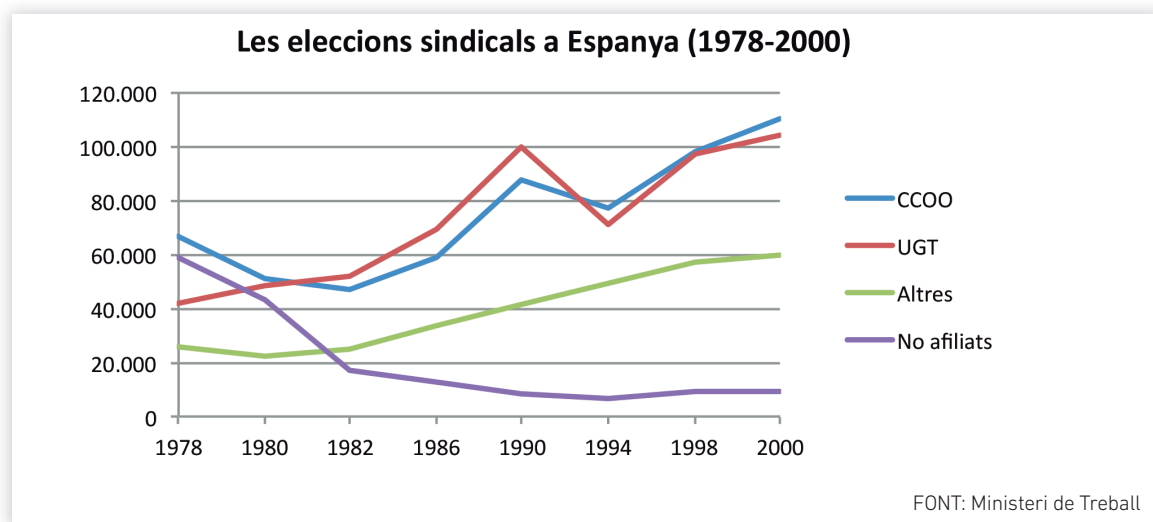
³² El contingut, desenvolupament i avaluació de la concertació social dels anys vuitanta pot consultar-se, entre d'altres, en les publicacions següents: Pérez i Giner (1988), Ministeri de Treball i Assumptes Socials (1997), Ojeda (1990), Roca (1993), Solans (1995), Zaragoza (1988) i Solé (1987).

³³ Per a conèixer la intervenció sindical en el procés de reconversió industrial, pot consultar-se l'article de Marín (2006).

Precisament l'oposició sindical autònoma a les mesures flexibilitzadores del mercat de treball impulsades pel Govern de Felipe González va facilitar de nou la confluència unitària entre CCOO i la UGT, que, després de contribuir decisivament a l'èxit del 14D, es confirmaria de forma permanent fins a l'actualitat.

Aquella gran vaga general va ser seguida per nou milions de treballadors, i la participació hi va excedir de bon tros l'àmbit laboral, ja que paralitzà l'activitat econòmica i social del país en un impressionant exercici de protesta cívica, alhora que projectava una poderosa imatge, tan simbòlica

Gràfica 2

Taula 3. Conflictivitat laboral a Espanya (1981-1990)

ANY	TOTAL ASSALARIATS	VAGUES	PARTICIPANTS	JORNADES NO TREBALLADES
1981	8.093.100	1.993	1.944.900	9.320.000
1982	8.070.000	1.810	1.058.900	7.229.400
1983	7.946.200	1.451	1.483.600	9.796.600
1984	7.593.700	1.498	2.242.200	15.259.100
1985	7.721.600	1.092	1.511.200	8.022.600
1986	8.102.300	914	857.900	6.349.500
1987	8.511.000	1.497	1.881.200	10.246.100
1988	8.916.800	1.193	6.692.200	14.565.200
1989	9.366.800	1.047	1.382.100	7.383.200
1990	9.734.000	1.231	1.723.200	5.002.400

FONT: Ministeri de Treball

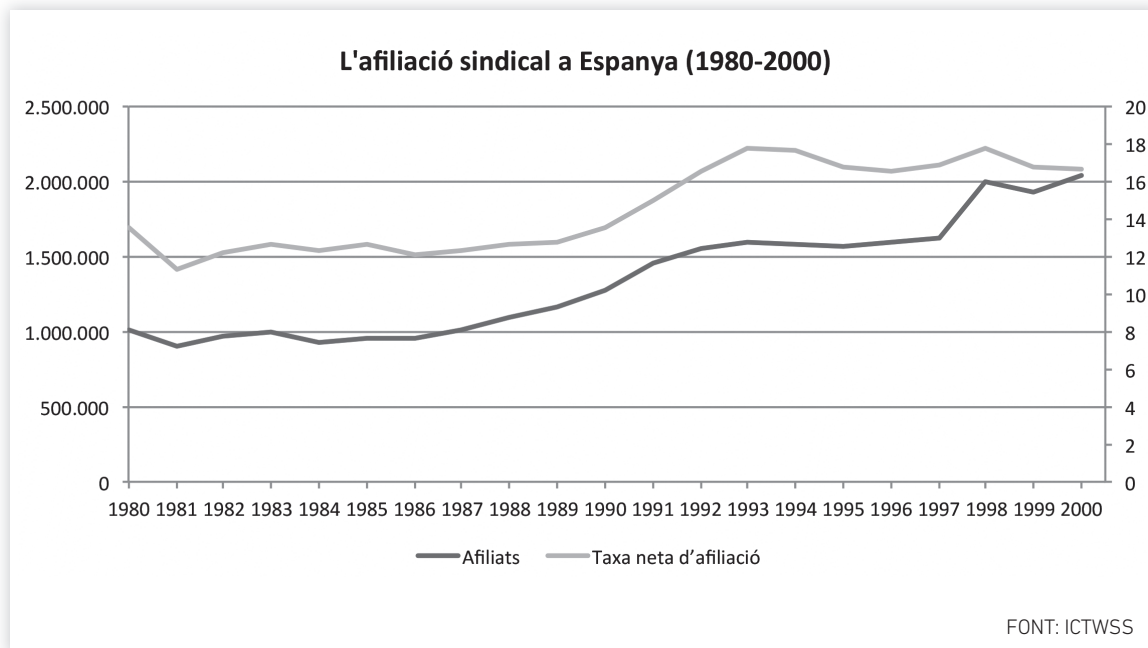
com real, de la capacitat de resposta col·lectiva davant de les imposicions del poder públic. Unes imposicions que ignoraven les propostes sindicals de *gir social*, tan necessari com possible, en un context en què es consolidava la recuperació econòmica i s'assistia a una exhibició obscena de la riquesa d'uns pocs davant de les demandes de la majoria.

El 14D va representar, així mateix, la normalització del conflicte social i la legitimitat dels sindicats, com a representants institucionals del treball, per a exercir aquesta representació, així com la seua capacitat d'articular moviments i reivindicacions laborals i de ciutadania; en aquest context, es va promoure posteriorment la Proposta Sindical Prioritària, en les negociacions amb el Govern de 1989-1990, de resultes de les quals van sorgir, entre altres importants acords de contingut clarament socialdemòcrata, la Llei de pensions no contributives, la universalització de la sanitat, les garanties d'accés a la formació professional i la millora de la cobertura de les prestacions per desocupació.

Concloïa així el cicle de *transició sindical* iniciat primer en la lluita contra la dictadura i desenvolupat després en el procés de consolidació democràtica i regulació normativa i institucional de les relacions laborals en convergència amb els estàndards existents a la Unió Europea (Beneyto, 2008).

L'evolució de la afiliació constitueix un clar indicador d'aquest procés (Gràfica 3), en el qual es constata que en una primera fase, en què responia majoritàriament a incentius ideologicoidentitaris i a estratègies defensives, aquesta afiliació es va mantenir en cotes molt baixes (entorn del milió d'inscrits per al conjunt dels sindicats), i seguiria una trajectòria fins i tot lleugerament descendent respecte dels primers registres, que vindria seguida de successives convocatòries d'eleccions sindicals que ampliaven, com ja hem vist, l'àrea d'influència i intervenció del sindicalisme. Això va portar els analistes a definir el model dual espanyol com un «sindicalisme de votants» amb «més audiència que presència» (Rojo, 1990), i el situava en una zona intermèdia entre el *moviment informal* i l'*organització formal* (Martínez, 2002), la qual cosa restava eficàcia als seus plans de reclutament i fidelització afiliativa.

Gràfica 3

A partir de 1986-87 s'inicia un canvi en els mecanismes d'adscripció sindical, des de l'anterior model ideologicoidentitari a una altra lògica d'afiliació més instrumental i pragmàtica, alhora que es desenvolupen incentius materials i de sociabilitat, derivats de la capacitat creixent en la defensa d'interessos col·lectius per mitjà de la concertació social i l'ampliació de la cobertura i els continguts de la negociació col·lectiva i la mobilització social. Tot això es traduirà en una expansió sostinguda de la afiliació, tant en termes quantitius, fins a superar els dos milions a la fi de la dècada dels noranta, com en la seua composició qualitativa, perquè passa des de l'homogeneïtat fordista inicial (homes, de qualificació baixa, amb treballs manuals en la indústria i salaris baixos) a perfils més heterogenis, representatius de la nova estructura ocupacional (Beneyto et al., 2016) i similars als del modern sindicalisme europeu (Bernaciak et al., 2015).

UNA REFLEXIÓ FINAL

Es completava així el llarg cicle de la Transició durant el qual —com creiem haver demostrat— les organitzacions obreres van representar un paper clau, tant en la defensa i promoció dels interessos socioeconòmics dels treballadors, com en la conquesta de la democràcia i la configuració d'un sistema de relacions laborals homologable amb els de l'entorn europeu. Això permet impugnar el relat elitista i/o deslegitimador d'aquest procés de Transició.

Des de llavors, el sindicalisme espanyol ha consolidat la seua representativitat i capacitat d'interlocució, en un procés no exempt de dificultats: com a *actor social* (agregació, representació i defensa d'interessos dels treballadors) i *factor d'igualtat* que actua tant sobre la primera distribució de la renda (salaris, condicions de treball, regulació del mercat laboral) a través de la negociació col·lectiva, com sobre els mecanismes propis de la segona redistribució (política fiscal, prestacions socials, estat del benestar) mitjançant la pressió social i participació institucional.

L'última crisi ha tornat a posar al centre del debat la *qüestió social*, la desigualtat creixent i la fractura social que un discurs ideològic neoliberal tracta de presentar com superada en la societat d'emprenedors i les classes mitjanes. De la mateixa manera, s'ha generat, paradoxalment, una gradual rematerialització del conflicte que, incorporant altres repertoris de protesta, fa possible la transició cap a una convergència necessària entre tots els que reclamen la dignitat del treball i la ciutadania. Una transició que enllaça la lluita sobre les velles reivindicacions del moviment obrer (treball decent i amb drets) amb la defensa de les demandes civils plantejades pels nous moviments socials (educació, sanitat, habitatge, igualtat de gènere, qualitat democràtica...).

En conseqüència, considerem que un dels vectors clau en l'estratègia per l'equitat i contra la desigualtat creixent que una recuperació macroeconòmica sembla consagrar com a inevitable, passa per reforçar i desenvolupar els recursos associatius (afiliació directa, representació electoral, reconeixement institucional) i d'intervenció social (negociació col·lectiva, pressió conflictual, aliances estratègiques) del sindicalisme de classe. A més, s'ha de fer front tant a les restriccions estructurals (atur, precarietat, canvi productiu) i ofensives ideològiques (individualisme insolidari, deslegitimació del col·lectiu) com a les temptacions corporativistes i la fragmentació de les lluites socials, articulant un potent moviment que defense la centralitat del treball i la dignitat dels treballadors.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Águila, J. J. del (2001). *El TOP. La represión de la libertad, 1963-1977*. Barcelona: Planeta.
- Alonso, L. E., i Reinares, F. (1993). Conflictividad laboral. En S. del Campo (ed.), *Tendencias sociales en España (1960-1990)*, vol. II (p. 13-70). Madrid: Fundación BBV.
- Babiano, J. (1995). *Emigrantes, cronómetros y huelgas. Un estudio sobre el trabajo y los trabajadores durante el franquismo*. Madrid: Siglo XXI.
- Babiano, J. (ed.) (2007). *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*. Madrid: Fundación 1º de Mayo / Los Libros de La Catarata.
- Babiano, J. (coord.) (2013). *Proceso 1001 contra Comisiones Obreras. ¿Quién juzgó a quién?*. Madrid: Fundación 1º de Mayo / Confederación Sindical de Comisiones Obreras.
- Baylos, A., i Moreno, J. (2017). *Comisiones Obreras: desde los orígenes en el franquismo hasta la huelga general de 1988*. Madrid: Bomarzo.
- Beneyto, P. (1989). Els 'altres' sindicats. *Revista de Treball*, 10, 107-131.
- Beneyto, P. (2008). El sindicalismo español en perspectiva europea: de la anomalía a la convergencia. *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 26(1), 57-88.
- Beneyto, P. (2012). *Reivindicación del sindicalismo*. Madrid: Bomarzo.
- Beneyto, P., i Picó, J. (1982). *Los sindicatos en el País Valenciano (1975-1981)*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- Beneyto, P., del Álamo, M., Sanz, J., i Soler, J. L. (1991). CC.OO. *Ara que fa 25 anys*. València: Fundació d'Estudis i Iniciatives Sociolaborals / L'Eixam.
- Beneyto, P., Alós, R., Jódar, R., i Vidal, S. (2016). La afiliación sindical en la crisis. Estructura, evolución y trayectorias. *Sociología del Trabajo*, 87, 25-44.
- Bernaciak, M., Gumbell-McCormic, R., i Hyman, R. (2015). *El sindicalismo europeo: ¿de la crisis a la renovación?* Madrid: Fundación 1º de Mayo.
- Berzal, E. (2007). Católicos en la lucha antifranquista. Militancia sindical y política. *Historia del presente*, 10, 7-23.
- Cabrera, M. (2011). Los pactos de la Moncloa: acuerdos políticos frente a la crisis. *Historia y Política*, 26, 81-110.
- Camacho, M. (1977). *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, 24 (14 d'octubre de 1977). Recuperat el 4 d'abril de 2018 de http://193.146.129.72/legis0/publicaciones/pdf/C_1977_024.PDF
- Cazorla, A. (2016). *Miedo y progreso. Los españoles de a pie bajo el franquismo. 1939-1975*. Madrid: Alianza Editorial.
- Corrales, X. (2008). *De la misa al tajo. La experiencia de los curas obreros*. València: PUV.
- Crouch, C., i Pizzorno, A. (comp.) (1991). *El resurgimiento del conflicto de clases en Europa Occidental a partir de 1968*. Madrid: Ministerio de Trabajo.
- Domènech, X. (2011). *Cambio político y movimiento obrero bajo el franquismo*. Barcelona: Icaria.
- Domínguez, J. (1987). *La lucha obrera durante el franquismo*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- Domínguez, J. (1985). *Organizaciones obreras cristianas en la oposición al franquismo (1951-1975)*. Bilbao: Mensajero.
- Estefanía, J., i Serrano, R. (1988). Diez años de relaciones laborales en España. En A. Zaragoza (comp.), *Pactos sociales, sindicatos y patronal en España* (p. 17-42). Madrid: Siglo XXI.
- Euroforum (1976). *¿Hacia un pacto social? Debates entre empresarios y organizaciones sindicales sobre las nuevas relaciones en la empresa*. Barcelona: Avance.
- Fanés, F. (1977). *La vaga de tramvies del 1951. Una crònica de Barcelona*. Barcelona: Laia.
- Fernández, R. (1980). *La negociación colectiva y las estadísticas salariales en 1979*. Madrid: IES.
- Fishman, R. (1984). El movimiento obrero en la Transición: Objetivos políticos y organizativos. *REIS*, 26(84), 61-112.
- Fishman, R. (1996). *Organización obrera y retorno de la democracia en España*. Madrid: Siglo XXI / CIS.
- Fontana, J. (1986). *España bajo el franquismo*. Barcelona: Crítica.
- Fuentes, E. (1990). De los Pactos de la Moncloa a la Constitución. En J. L. García (dir.), *Economía española de la transición y la democracia* (p. 24-34). Madrid: CIS.
- Fuertes, C., i Gómez, A. (2011). *El Tribunal de Orden Público en el País Valenciano*. València: FEIS/CCOO.
- Gálvez, S. (2017). *La gran huelga general. El sindicalismo contra la 'modernización socialista'*. Madrid: Siglo XXI.
- García, M. (2008). Las huelgas laborales en el Estado español (1976-2005). *Arxius*, 18, 11-33.
- García, A., i Ferrer, F. (1979). *La negociación colectiva en 1978. Principales características económicas*. Madrid: Ministerio de Economía.

- Garmendia, J. M. (1996). La reconstrucción del movimiento obrero en el País Vasco. *Historia contemporánea*, 13-14, 391-412.
- Goldthorpe, J. (1991). *Orden y conflicto en el capitalismo contemporáneo*. Madrid: Ministerio de Trabajo.
- Gómez, R. (1975). ¿Qué pasó con los enlaces sindicales? *Gaceta de Derecho Social*, 45-46, 18.
- Gómez, J., i Vega, R. (coords.) (2010). *Materiales para el estudio de la abogacía antifranquista*. Madrid: Ediciones GPS / Fundación Abogados de Atocha.
- González, C. (2015). Sindicatos y Transición en 1977: «Libertad, Trabajo y Amnistía». En M. C. Chaput, i J. Pérez (ed.), *La transición española. Nuevos enfoques para un viejo debate* (p. 149-162). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Gutiérrez, A. (2001). Comisiones Obreras y la transición democrática: una contribución infravalorada. *Gaceta Sindical*, 1, 61-82.
- ICTWSS (2016). *Data Base on Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts*. University of Amsterdam. Recuperat el 4 d'abril de 2018 de <http://www.uva-aias.net/en/ictwss>
- Iglesias, P. (2014). *Disputar la democracia*. Madrid: Akal.
- Jordana, J. (1996). Reconsidering Union membership in Spain, 1977-1994: Halting decline in a context of democratic consolidation. *Industrial Relations Journal*, 27(3), 211-224.
- Juliá, S. (2013). *Nosotros, los abajo firmantes. Una historia de España a través de manifiestos y protestas (1896-2013)*. Madrid: Galaxia Gutenberg.
- Juliá, S. (2017). *Transición. Historia de una política española, 1937-2017*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- Lorenzo J. M. (1988). *Rebelión en la ría. Vizcaya 1947*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Luque, D. (2013). *Las huelgas en España (1905-2010)*. Alzira: Germania.
- M. Reverte, J. (2008). *La furia y el silencio. Asturias, primavera de 1962*. Madrid: Espasa.
- M. Reverte, J., i Martínez, I. (2016). *La matanza de Atocha. 24 de enero de 1977*. Madrid: La Esfera de los Libros.
- Maravall, J. M. (1970). *El desarrollo económico y la clase obrera*. Barcelona: Ariel.
- Maravall, J. M. (1981). *La política de la transición en España, 1975-1980*. Madrid: Taurus.
- Marín, J. M. (2006). La fase dura de la reconversión industrial. *Historia del presente*, 8, 61-101.
- Martínez, M. (2002). España: regular el empleo y la fragmentación social. En A. Ferner, i R. Hyman (ed.), *La transformación de las relaciones laborales en Europa* (p. 547-585). Madrid: Ministerio de Trabajo.
- Martínez, A. (1979). El proceso unitario del sindicalismo socialista UGT-USO. II Congreso Internacional. La España del presente (Melilla, 1979).
- Miguélez, F. (1991). *Las relaciones laborales en España*. Madrid: Siglo XXI.
- Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales (1997). *Diálogo social: principales resultados*. Madrid: Subdirección General de Publicaciones.
- Ministerio de Trabajo / Estudios Laborales y de la Seguridad Social (IELSS) (1976): *La reforma sindical en España durante el primer gobierno del Rey (Noviembre 1975-Junio 1976)*. Madrid: Informe de Documentación Social Española.
- Molinero, C. (2011). Comisiones Obreras: de la lucha antifranquista a la acción sindical en un nuevo escenario económico y político. En R. Quirosa-Cheyrouze (ed.), *La sociedad española en la Transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador* (p. 147-159). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Molinero, C., i Ysàs, P. (1998). *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*. Madrid: Siglo XXI.
- Monedero, J. C. (2017). *La transición contada a nuestros padres. Nocturno de la democracia española*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Morán, G. (1991). *El precio de la Transición*. Barcelona: Planeta.
- Moreno, J. (2011). *Comisiones Obreras en la dictadura*. Madrid: Fundación 1.º de Mayo.
- Ojeda A. (comp.) (1990). *La concertación social tras la crisis*. Barcelona: Ariel.
- Payne, S. (2006). Historia y transición democrática. *Cuadernos FAES de pensamiento político*, 9, 9-18.
- Pérez, V. (1981). Los obreros españoles ante el sindicato y la acción colectiva en 1980. *Papeles de Economía*, 6, 236-265.
- Pérez, V. (1993). *La primacía de la sociedad civil. El proceso de formación de la España democrática*. Madrid: Alianza.
- Pérez, M., i Giner, S. (1988) (ed.). *El corporatismo en España*. Barcelona: Ariel.
- Picó, J. (1977). *El moviment obrer al País Valencià sota el franquisme*. València: Tres i Quatre.
- Powell, Ch. (2007). *El piloto del cambio. El Rey, la monarquía y la transición a la democracia*. Barcelona: Planeta

- Pradera, J. (2014). *La transición española y la democracia*. Madrid: FCE.
- Prados, M. et al. (1977). *Atentado contra la Unión Sindical Obrera*. Madrid: USO.
- Preston, P. (1986). *El triunfo de la democracia en España*. Barcelona: Plaza y Janés.
- Quintana, F. (2002). *Asalto a la fábrica. Autonomía obrera y transición democrática. Una aproximación crítica*. Barcelona: Alikornio.
- Quirosa-Cheyrouze, R. (ed.) (2011). *La sociedad española en la Transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Redero, M. (2011). La difícil apuesta de UGT por un sindicalismo de corte socialdemócrata (1975-1985). En R. Quirosa-Cheyrouze (ed.), *La sociedad española en la Transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador* (p. 161-174). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Reig, R. (1980). La crisi orgànica del moviment obrer. Balanç de tres anys de legalitat, *Trellat, 1*, 12-34.
- Reig, R. (2007). Los agentes económicos y sociales. En A. González (coord.), *La Comunidad Valenciana en el umbral del siglo XXI. Estrategias de desarrollo económico* (p. 187-212). València: Universitat de València.
- Reig, A. (2017). *La crítica de la crítica*. Madrid: Siglo XXI.
- Rivera, A. (1999). Demasiado tarde. El anarcosindicalismo en la transición española, *Historia contemporánea, 19*, 329-353.
- Roca, J. M. (1994). *El proyecto radical. Auge y declive de la izquierda revolucionaria en España, 1964-1982*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Roca, J. (1993). *Pactos sociales y política de rentas. El debate internacional y la experiencia española, 1977-1988*. Madrid: Ministerio de Trabajo.
- Rodríguez, E. (2015). *Por qué fracasó la democracia en España. La Transición y el régimen del '78*. Madrid: Traficantes de sueños.
- Royo, E. (1990). Las tareas pendientes. *Política y Sociedad, 5*, 31-44.
- Ruiz, D. (dir.) (1993). *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. Madrid: Siglo XXI.
- Sanz, J. (1976). *El movimiento obrero en el País Valenciano, 1939-1976*. València: Fernando Torres.
- Sartorius, N. (1975). *El resurgir del movimiento obrero*. Barcelona: Laia.
- Sartorius, N., i Sabio, A. (2007). *El final de la dictadura*. Madrid: Temas de Hoy.
- Saz, I. (2011). Y la sociedad marcó el camino. O sobre el triunfo de la democracia en España (1969-1978). En R. Quirosa-Cheyrouze (ed.), *La sociedad española en la Transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador* (p. 29-42). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Solans, M. A. (1995). *Concertación social y otras formas de neocorporatismo en España y en la Comunidad Europea*. Madrid: Tecnos.
- Solé, C. (comp.) (1987). *Corporatismo y diferenciación regional*. Madrid: Ministerio de Trabajo.
- Soto, A. (1998). Huelgas en el franquismo. Causas laborales-Consecuencias políticas. *Historia social, 30*, 39-61.
- Soto, A. (2005a). *Transición y cambio en España, 1975-1986*. Madrid: Alianza.
- Soto, A. (2005b). *¿Atado y bien atado? Institucionalización y crisis del franquismo*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Soto, A. (2011). La conversión del reformismo sindical en ruptura. En R. Quirosa-Cheyrouze (ed.), *La sociedad española en la Transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador* (p. 123-137). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Tomás y Valiente, F. (1996). *A orillas del Estado*. Madrid: Taurus.
- Trullén, J. (1993). *Fundamentos económicos de la transición española. La política económica de los acuerdos de la Moncloa*. Madrid: Ministerio de Trabajo.
- Tuñón, M. (1991). *Historia de España. Transición y democracia, 1973-1985*, vol. x. Labor: Barcelona.
- Tusell, J. (2007). *La transición a la democracia: España, 1978-1982*. Madrid: Espasa Calpe.
- UGT (1996). *UGT, 20 años avanzando en libertad, 1976-1996*. Madrid: UGT, Secretaría de Comunicación e Imagen Confederada.
- Valdés, F. (dir.) (2007). *30 años de libertad sindical en España*. Madrid: Fundación Largo Caballero.
- Varo, N. (2006). Teixint la protesta. La conflictivitat laboral femenina a l'àrea de Barcelona durant el franquisme. *Afers, 53/54*, 323-341.
- Vázquez Montalbán, M. (2003). Metafísicos, militares y soberanistas. En Fundación Pablo Iglesias, *Con la palabra y la imagen. 25 años de la Constitución Española* (p. 117-122). Madrid: Fundación Pablo Iglesias.
- Vega, R. (coord.) (2002). *Las huelgas de 1962: Hay una luz en Asturias*, Gijón: Trea / Fundación Juan Muñiz Zapico.

- Verdugo, V. (2012). ¡Compañera! ¡Trabajadora! Las mujeres en las CC.OO. del País Valenciano: de la dictadura franquista a la transición democrática. *Historia, Trabajo y Sociedad*, 3, 11-34.
- Ysàs, P. (2004). *Disidencia y subversión. La lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*. Barcelona: Crítica.
- Zaragoza, A. (comp.) (1988). *Pactos sociales, sindicatos y patronal en España*. Madrid: Siglo XXI.

NOTA BIOGRÀFICA

Pere J. Beneyto és doctor en Sociologia i professor titular de la Universitat de València. La seua principal línia de recerca és l'anàlisi comparada dels sistemes de relacions laborals europeus i llatinoamericans, els seus escenaris (mercat de treball, estructura empresarial), actors (sindicats, patronals) i institucions (negociació col·lectiva, concertació social), sobre els quals ha publicat nombrosos llibres i articles en revistes especialitzades.